

HARİCİLERDE MÜNAZARA VE MUHAVERE ÖRNEKLERİ

Yasin KAHYAOĞLU*

Özet

Bu makalede Haricilerin dil ve edebiyat yönleri üzerinde durulmuştur. Haricilerin güzel konuşmalarını yansıtan edebi özelliklerden birisi de münazara ve tartışmalarında kullandıkları ifade ve üsluptur. Burada ele alınan muhavere ve tartışma örnekleri bilhassa Hariciler ile muhalifleri arasında cereyan eden konuşmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Hariciler, münazara, muhavere.

Abstract

This article deals with the language and literature aspects of the Harijins. One of the beautiful features of Hariji literatures the method and style that they used in their discussions an arguements. The examples of dialogue and discussioun examined here illustrate the exchange between the Harijis and their opponents.

Keywords: Harijins, arguement, dialogue, examples

1. Genel Açıklamalar

Hariciler tartışmacı, mezhepleri hakkında münakaşalara girişen, hasımlarının delillerini kullanabilen, tüm bunları üstün fesahat ve belagat ölçüleri içerisinde yapabilen kimseler olarak bilinirler. Tartışmalarında soğukkanlı olmaları, hasımları karşısında şaşırılmamaları, heyecana kapılmamaları ve düşüncelerini unutacak kadar sinirlenmemeleri onların bu konudaki başlıca özelliklerindedir. Fakat bunların konuşma ve tartışmalarında ileri sürdükleri görüşler iyiyi kötüden ayırt edecek, değişik alternatifleri ölçüp tartacak kriteri tayin edecek bir vasıfta olmamıştır. Onların konuşması ve tartışma alanlarındaki bu özelliklerine işaret eden Muhammed Ebû Zehra'nın dikkat çekici şu tespitlerini kaydetmekte fayda görüyoruz

* Harran Ü. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1) Haricîler, güzel konuşmalarıyla, ikna usullerini bilmeleriyle tanınmışlardır. Bunlar soğukkanlı kimselerdi. Düşmanları karşısında şaşırmaz, heyecana kapılmaz, kolay kolay sinirlenmezlerdi.

2) Haricîler güzel konuşmaları yanında, keskin zekâları, hazır cevaplı oluşları, atılganlıkları, kitap ve sünneti öğrenme şevkleri, hadisleri ve Arap edebiyatını iyice anlamak istemeleri de bilinen bir gerçektir.

3) Haricîler tartışmayı, mücadele etmeyi, şiir ve edebî metinleri okumayı çok severlerdi. Öyle ki savaş alanlarında bile hasımlarıyla karşılıklı tartışmalara girişirlerdi. Savaş esnasında bazen hasımlarını bir an durduruyor ve onlara dinî hususlarda sorular soruyorlardı. Soru yöneltirken tam bir sükûnet ve kendine güven içerisinde hareket ediyorlardı.

4) Tartışmalarına taassup hâkimdi. Düşmanlarının delillerini kolay kolay kabul etmez, onların görüşleriyle ikna olmazlardı. Bilakis, hasımlarının delilleri güçlü olduğu nispette inançlarına daha fazla sarılır, kendi inançlarını destekleyen delilleri daha fazla araştırırlardı. Öte yandan bedevîliklerini yansıtan bir şekilde münakaşalarında oldukça sert ve katı idiler. Bunların çoğunlukta tek yönlü düşünmelerinin ve başka yönleri de dikkate almamalarının en önemli nedeni bu olmuştur.

5) Konuşma ve tartışmalarında Kur'ân-ı Kerim'in zahirine sımsıkı sarılır, asıl maksadı anlamaya pek yanaşmazlardı. Ayet okunduğu zaman ilk akla gelen mana ile yetinir, ondan ayrılmazlardı.¹

Haricîleri sosyolojik açıdan tahlil eden bazı yazarlar, onların konuşma ve tartışmalarında görülen bedevîlik ruhunu göz ardı etmemişlerdir. Bu yazarlara göre İslâm bunların kalplerini fethettiyse de düşünceleri sathî, ufukları dar idi. Böylece bu insanlardan mümin, fakat düşünce sahaları dar olduğu için mutaassıp bir toplum ortaya çıktı. Çölde yaşadıkları için taşkın ve atılgan, daha önce fakir bir hayat yaşayıp bolluk içinde olmadıkları için de zahit bir cemaat haline geldiler.²

Haricîlerin mezkûr vasıfları doğrultusunda önce muhavereleri, sonra da tartışmaları ile ilgili bazı örnekler verelim.

¹ Geniş bilgi için bk. Ebû Zehrâ, İtikadi ve siyasi Mezhepler Tarihi s. 82-85

² Geniş bilgi için bk. Taha Akyol, Haricîlik ve Şîa, s. 127 vd.

2. Haricilerin Muhavere ve Münazaralarından Örnekler

Burada ele almak istediğimiz muhavere ve tartışma özelliklerinden bilhassa Haricîler ile muhalifleri arasında cereyan edenler üzerinde durmak istiyoruz.

a) Haricî Bir Şahıs İle Abdulmelik b. Mervân Muhaveresi

Rivayete göre Abdulmelik b. Mervân (ö.86/705), Haricîlerden bir kişiyi huzuruna getirtti. Adamın anlayışlı, kabiliyetli, âlim ve zeki bir kişi olduğunu gören Abdulmelik, ona mezhebinden dönmesi için tekrar tekrar tekliflerde bulundu. Adam bunun üzerine şunları söyledi:

- Bir kez söylemeniz yeterlidir. Siz konuştunuz ben dinledim. Şimdi de ben konuşacağım siz dinleyin.

Abdulmelik ona konuşma izni verdikten sonra adam o kadar etkili, açık ve sade bir dille mezhebini ona anlatmaya ve güzel göstermeye başladı ki, Abdulmelik şunu demek zorunda kaldı:

- Neredeyse kalbime cennetin onlar için yaratıldığı ve onlarla beraber cihada çıkmanın daha iyi olduğu düşüncesi yerleşiyordu. Sonra Allah'ın bana ilham ettiği sarsılmaz delillere başvurdum ve dönerek o adama dedim ki: "Dünya da âhiret de Allah'ındır. Allah beni dünyada söz sahibi kıldı ve bize imkânlar bahşetti."

İkisi arasındaki konuşmalar devam ederken, Abdulmelik'in oğlu ağlayarak yanına geldi. Abdulmelik oğlunun ağlamasına dayanamıyordu. Bunu gören Haricî adam Abdulmelik'e şunları söyledi:

- Bırak çocuk ağlasın. Çünkü ağlama onun avurtlarını genişletir, dimağını sağlamlaştırır, sesinin gür olmasını sağlar ve yaşları bolca döktürür.

Bunun üzerine Abdulmelik adama şöyle dedi:

- İçinde bulunduğun vaziyet senin böyle konuşmana mani değil midir?

Haricî adam kendisine şu cevabı verdi:

- Mümini, hakkı söylemekten alıkoyan hiçbir engel yoktur.

Bunun üzerine Abdulmelik onun hapsedilmesini emretti ve peşinden de özür dileyerek şunları söyledi:

- Eğer sen sözlerinle halkımın çoğunu yoldan çıkaracak bir tehlike arz etmeseydin seni hapsedmezdim. Beni bile şüpheye düşürebilen ve Allah'ın koruması olmasaydı beni bile yoldan çıkarabilen bir kişinin, benden sonra gelenlerin aklını çalması hiç de uzak bir ihtimal değildir.²

b) Haricî Ubeyde b. Hilâl İle Emevî Askerlerinden Ebû Huzâbe et-Temimi Arasında Geçenler

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Haricîler savaş esnasında bile tartışmayı, şiir ve edebî metinleri okumayı ve karşılıklı münazara etmeyi severlerdi. Bir gün Hariciye fırkasından Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkurî (ö.77/696) ile karşı tarafın askerlerinden Ebû Huzâbe et-Temimi adlı kişi arasında şöyle bir münazara geçer:

Ubeyde: - Ey Ebû Huzâbe, sana bazı şeyler soracağım, bana doğru cevap verecek misin?

Ebû Huzâbe: - Eğer sen de aynı şekilde davranacaksan, evet.

Ubeyde: - Evet, kabul ediyorum.

Ebû Huzâbe: - Peki istediğini sor.

Ubeyde: - İmamlarınız hakkında ne dersin?

Ebû Huzâbe: - Onlar akıtılması haram olan kanın akıtılmasını helâl görüyorlar.

Ubeyde: - Vay haline! Mal ve servet hakkındaki tutumları nasıldır?

Ebû Huzâbe: - Malı gayr-ı meşru yerlerden toplar ve layık olmayan yerlerde harcarlar.

Ubeyde: - Onlar yetime karşı nasıl davranırlar?

Ebû Huzâbe: - Malları hususunda yetimlere zulmederler ve haklarını çiğnerler.

²Krş. Muberrred, el-Kâmil, III, 231- 232; Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 82- 83

Ubeyde: - Yazıklar olsun sana ey Eba Huzâbe! Sen böyle adamlara mı tabi oluyorsun?

Bu konuşmalardan anlaşılıyor ki, münakaşa etme ve mücadeleye girme arzusu Hâricîler'in düşüncelerine hâkim olmuş, kendileriyle savaşılan hasımlarıyla bile fikir alışverişinde bulunabilmek için savaşı bırakıp tartışmaya girişiyorlarmış.¹

c) İbnu'l-Kevvâ İle Hz. Ali'nin Munazârası

Haricî mantığını ortaya koyması açısından İbnu'l-Kevvâ ile Hz. Ali arasında geçen münakaşalı konuşmaların burada zikredilmesinde fayda görüyoruz.

Rivayete göre Haricîler Hz. Ali ile konuşmak üzere İbnu'l-Kevvâ'yı seçmişlerdi. Hz. Ali İbnu'l-Kevvâ'ya da hakem olayını ve ayaklanmanın büyük bir fitne olduğunu uzun uzadıya anlattı. Fakat İbnu'l-Kevvâ hep; "Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen kâfirdir" sözünü söyleyip duruyordu.

İbnu'l-Kevvâ:- Söylediklerinde haklısın, fakat hakeme müracaatı kabul etmekle biz büyük bir günaha girdik ve bunun için de tevbe ettik. Sen de Allah'a tevbe et, af dile sana dönelim.

Hz. Ali bu sözler karşısında; "Ben Allah'a tevbe etmem" diyecek değildi. Bu açıdan cevabı şu oldu:

Hz. Ali: - Ben her günahattan dolayı Allah'a tevbe ederim. Kastedilen gerçek manayı dikkate almayan Haricîler bu cevap üzerine fısıldayarak; "gördünüz mü, kâfir olduğunu kabul etti" demeye başladılar.

İbnu'l-Kevvâ: - Ebû Musa kâfirdi

Hz. Ali: - Ne zaman kâfir oldu? Gönderildiği zaman mı? yoksa hüküm verdiği zaman mı?

İbnu'l-Kevvâ: - Hüküm verdiği zaman

Hz. Ali: - O halde sen de tasdik ediyorsun ki, ben onu hüküm vermek üzere müslüman olarak yolladım. Senin fikrine göre ben onu gönderdikten sonra kâfir olmuş. Buna göre eğer Allah'ın Resûlû (s.a.v.) hak dine davet

¹ Bu münakaşa ve yorumu için bk. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 84- 85

için kâfirlere bir müslümanı gönderseydi ve o adam da onları hak din yerine başka bir şeye davet etseydi bundan Rasûlûllah (s.a.v.) sorumlu olur muydu?

İbnu'l-Kevvâ: - Hayır olmazdı

Hiz. Ali : - Şu halde Ebû Musa dalâlete düşmüşse bana ne? Ebû Musa'nın dalâletinden dolayı kılıçlarınızı çekip halkın yolunu kesmek size helâl olur mu?

Yazarlar, Hiz. Ali'nin bu susturucu cevabı karşısında sadece 500 Haricî'nin bundan etkilenip ayrılmaları, ama Hiz. Ali'nin de saflarına katılmayıp ilerde başka bir Haricî fraksiyonun temelini atmalarını manidar bulmuşlardır.¹

d) Sebure b. Ca'd ve Haccac Muhaveresi

Emevîler'e uzun yıllar valilik ve komutanlık yapan Haccac, kendisine geceleri arkadaşlık edip sohbetinde bulunacağı bir kişiyi bulmaları için çevresindekilere talimat vermişti. Uzun bir araştırma ve elemelerden sonra kendisine Sebure b. Ca'd getirildi. Aslında İbn Ca'd Hâricîler'in fikirlerini savunan bir hâdis âlimiydi. Fakat Haccac bunu bilmiyordu. Haccac, huzuruna sohbet arkadaşı olarak getirilip takdim edilen İbn Ca'd ile şu muhavere de bulundu:

Haccac : - Kimlerdensin?

İbn Ca'd : - Benû Şeybân kabilesinden

Haccac : - Adın nedir?

İbn Ca'd : - Sebure b. Ca'd

Haccac : - Kur'ân okudun mu?

İbn Ca'd : - Kur'ân'ın hepsi göğsümde. Onunla amel etsem hıfzetmiş olurum, amel etmesem onu zayı etmiş sayılırım.

Haccac : - Farâiz ilmini biliyor musun?

¹ Bu münakaşa ve yorumu için bk. Taha Akyol, Haricîlik ve Şia, s. 79- 81

İbn Ca'd: - Dedelerin payını bile çok iyi bilirim.

Haccâc : - Fıkıh biliyor musun?

İbn Ca'd: - Ailemi idare edecek ve cahil kavmime yol gösterecek kadar biliyorum.

Haccâc : - Yıldızlar ilmini (astronomi) biliyor musun?

İbn Ca'd: - Ayın hareketlerinden anlar, seferde yolumu tayin edecek kadar anlarım.

Haccâc : - Şiirden anlar mısın?

İbn Ca'd: - Şiirin hem "mesel" olanını hem de "şâhid" - ini bilirim.

Haccâc : - "Mesel"i anladık da "şâhid" ne demektir?

İbn Ca'd: - Eski Arap günlerindeki savaşların bir benzeri bugün meydana geliyor. Ben de buna uygun düşecek bir şâhid (örnek) getirebiliyorum.

Haccâc bu belağatlı cevaplar karşısında İbn Ca'd'a hayran kalıp onu kendisine sohbet arkadaşı olarak seçer. Ancak durumu haber alan ve o sıralarda bir Emevî ordusuyla savaşmakta olan Katerî b. el-Fucâe, Sebure'nin bu durumunu haber alınca onu tenkîd eden bir şiir nazmederek kendisine gönderir. Gelen şiiri okuyan Sebure bundan çok etkilenir ve Haccâc'ı bırakarak gidip Katerî'nin saflarına iltihak eder. Kaçmadan önce de Katerî'nin kendisine yazdığı şiirin yer aldığı mektubun alt kısmında Haccâc'a hitaben şu beyitleri yazar:

فمن مبلِّغ الحجاج أن سميره	فلا كلَّ دين غير دين الخوارج
فأقبلت نحو الله بالله وإثقا	وما كُربتي غير الإله بفارج
إلى عصابة: أما النهار فإتاهم	هُم الأسد أسد الفيل عند التهايج
وأما إذا ما الليل جنَّ فإتاهم	قيام كأتواح النساء التواشج
ينادون للتحكيم تالله إنهم	رأوا حكم عمرو كالرياح الهوائج
وحكم ابن قيس مثل ذلك فاعصموا	بحبل شديد المتن ليس بناهج

"Semire'nin, Haricîler'in dininden başka bütün dinleri terkettiğini Haccâc'a kim haber verecek?

Allah'a güvenerek ona doğru yöneldim; Allah'tan başka üzüntümü giderecek bir şey yoktur.

Öyle bir topluluğa (Haricîler'e) gidiyorum ki; gündüzleri savaş hareketleri esnasında ormanlar kralı gibidirler.

Gece karanlığı çöktüğünde ise ölü üzerine ağlamaya doymayan kadınların ağıtları gibi gece ibadetine kalkarlar

Tahkim olayına çağrılırlar; Allah'a yemin olsun ki, onlar Amr (b.As'ın) hükmünü esip geçen rüzgâr gibi görmüşlerdir.

İbn Kays'ın hükmünü de aynı şekilde görmüşlerdir. O halde Allah'ın kopmayan yapısı sağlam ipine yapışınız."

Bu mektubu ve altındaki beyitleri okuyan Haccâc, hayretini gizlemeyerek şunları söylemiştir: "Bunca süredir sohbet arkadaşımız Sebure Hâricîler'denmiş de haberimiz yokmuş."¹

e) Şeccâ ve Ziyâd b. Ebih Muhaveresi

Emevî devlet adamlarından Ziyâd b. Ebih (ö.53/673)'in huzuruna Şeccâ isimli bir Haricî kadın getirilir. Önce Ziyâd ile bu kadın arasında şöyle bir soru ve cevap geçer:

Ziyâd: - Mü'minlerin Emiri Muâviye hakkında ne düşünüyorsun?

Şeccâ: - Günahlarından biri de sen olduğun bir adam hakkında ne diyeyim?

Kadının bu cevabı mecliste bulunanların hoşuna gitmez ve bunu cezalandırmak için istişarede bulunurlar. Kimisi Ziyâd'a yaptığı teklifte kadının ateşte yakılarak cezalandırılmasını, kimisi el ve ayaklarının kesilmesini, kimisi de gözlerine mil çekilmesini öneriyordu. Bütün bunları soğukkanlı bir şekilde dinleyen Haricî kadın; "Allah'ın lâneti üzerinize olsun" diyerek kakhahalarla gülmeye başlayınca, bu kez Ziyâd'la arasında şu konuşma geçer:

Ziyâd: - Neden gülüyorsun be kadın?

Şeccâ: - Firavun'un arkadaşları ve müsteşarları bile seninkilerden daha iyidirler.

Ziyâd: - Nedenmiş o?

¹ Bk. el-Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, III, 143-145

Şeccâ: - Firavun, Hz. Musa'ya nasıl bir ceza verecekleri konusunda kendi arkadaşları ve müsteşarları ile istişare ederken, onlar; "Musayı da kardeşini de beklet"¹ diye fikir beyan ettiler. Oysa seninkiler beni ateşte yakmanı, el ve ayaklarımı kesmeni, gözüme mil çekmeni öneriyorlar.

Şeccâ'nın bu güzel konuşması karşısında Ziyâd güler ve onu serbest bırakır.²

f) Casus bir Haricî İle Muhelleb'in Muhaveresi

Emevî devletinin komutanlarından Muhelleb b. Ebu Sufra'ya askerleri arasında Hâricîler'in bir casusunun bulunduğu, bu casusun elbisesi altında bir silah sakladığı, kendisini öldürüp Hâricîler'e iltihak edeceği fırsatı beklediği haber verilir. Yapılan takibat sonucu adam yakalanarak Muhelleb'in huzuruna getirilir. Önce söze Muhelleb başlar:

- Bizim hakkımızdaki hile ve plânların ortaya çıktı. Seni cezalandırmamız gerekir. Öldürülme şeklini sana bırakıyoruz. Dilediğin ölüm şeklini beğen.

Muhelleb'in sözlerine dikkatle bakıldığında içinde "af" seçeneğinin olmadığı rahatlıkla görülebilir. Fakat Haricî casus; biri öldürülmesinin keyfiyeti, diğeri de "af" olmak üzere iki seçeneği birden teklif etmeyi ihmal etmedi:

- Ya işimi çok çabuk bitirecek olan keskin bir kılıç, ya da kindarları bile affeden erdemli bir insanın şefkati.

Muhelleb hiç beklemediği bu cevap karşısında tavrını aftan yana koyarak: -"Suçları affeden erdemlinin şefkati" diyerek onu affeder ve serbest bırakır.³

¹ el-A'raf, 7 / 111

² Bk. el-Kâfî, el-Emâlî, III, 174

³ Bk. el-Kâfî el-Emâlî, I, 264-265